

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/88421,Pacyfikacje-Aleksandrowa-w-powiecie-bilgorajskim.html>

ARTYKUŁ

Pacyfikacje Aleksandrowa w powiecie biłgorajskim

OKRES HISTORYCZNY

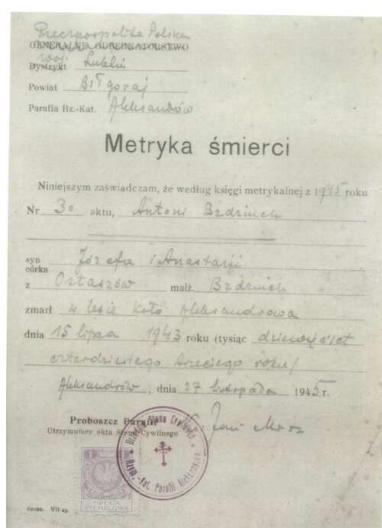
(1939-1945) II wojna światowa

Autor: RAFAŁ DRABIK 28.12.2021

Aleksandrów – znajdujący się w czasie okupacji na terenie *Kreishauptmannschaft Bilgoraj* – był dużą wsią podzieloną na cztery części. Stąd w raportach niemieckich pojawiają się informacje o podziale mieszkańców z

poszczególnych części i umieszczaniu ich w konkretnych punktach zbiorczych.

Pierwsza pacyfikacja wsi¹ miała miejsce już 5 lutego 1940 r. Wówczas to bliżej nieznane jednostki niemieckie otoczyły całą wieś obierając za cel akcji trzy gospodarstwa: Franciszka Kukiełki, Józefa Szabata i Jana Kwiatkowskiego. Zastali jednie Kukiełkę, którego zabili, a żonie z dziećmi kazali uciekać². 10 lutego kolejny raz Aleksandrów został otoczony przez żandarmerię niemiecką. Tym razem Niemcy otoczywszy te same zabudowania podpalili je, każąc strażakom pilnować, by ogień nie rozprzestrzenił się na inne budynki. Była to kara za zaangażowanie się tych osób w konspirację niepodległościową³.

Metryka śmierci Antoniego Bzdziucha. Udostępnił Stanisław Bzdziuch.

Pacyfikacje roku 1942

Kolejna taka akcja miała miejsce 7 lutego 1942 r. Niemcy (oddziały Schupo i żandarmeria) otaczając całą wieś szukali znajdujących się w tej okolicy partyzantów. W samej wsi nie znaleźli nikogo natomiast w lesie tzw. Margólka dostrzegli dwie uciekające osoby: Jana Rataja i Wojciecha Nowaka. Obaj zostali zastrzeleni⁴.

Z nieznanymi do dziś powodów dowodzący akcją mjr Sack rozkazał jej przerwanie, a także zmienił decyzję dotyczącą wywiezienia całej ludności i zniszczenia wsi. Ostatecznie zamordowano wszystkich odnalezionych we wsi Żydów (41 osób) oraz kilka osób, które próbowały uciec.

Prawdopodobnie nie były to jedyne ofiary, które zginęły tego dnia⁵. Jednocześnie zatrzymano wszystkich mężczyzn w wieku od 12 do 60 lat (większość osób zdołała się wcześniej ukryć). Większość z nich wywieziono albo na roboty przymusowe albo do obozu na Majdanku. Spalono także trzy gospodarstwa oraz zastrzelono Stanisława Adamowicza⁶.

7 sierpnia 1942r.⁷ wsie Aleksandrów oraz Margole zostały otoczone przez funkcjonariuszy 3 kompanii I Zmotoryzowanego Batalionu SS, 2 i 3 kompanię II batalionu 25 Pułku Policji oraz pluton kawalerii z Krasnegostawu. Powodów, dla którego wybrano tę wieś było kilka. Jak wskazują sami Niemcy, należały do nich niechęć wobec oddawania kontyngentów, brak współpracy z administracją niemiecką oraz pomoc i przechowywanie grup „bandytów” (chodziło o jeńców sowieckich). Niemcy o tym nie wspominają, ale kolejnym powodem była także zagłada miejscowej ludności żydowskiej. Początkowo celem akcji była zrównanie z ziemią całej wsi (podpalenie jej jednocześnie z czterech stron). Według raportu niemieckiego zamierzano wszystkich mieszkańców w wieku 12-60 lat wywieźć do obozu (prawdopodobnie chodziło o Majdanek), a niezdolnych do pracy oraz dzieci i starców, bydło i sprzęt rolniczy pomieszczać w sąsiednich miejscowościach. O tym fakcie powiadomiono okolicznych sołtysów celem przygotowania podwód do przewiezienia ludzi.

Wymordowanie Żydów

Obie wsie zostały otoczone o godz. 5.30. Akcja trwała do godz. 15.00. Do tego czasu trzymano wszystkich mieszkańców w jednym miejscu (część wspomnień relacji wspomina o dwóch miejscach odosobnienia). Z nieznanymi do dziś powodów dowodzący akcją mjr Sack rozkazał jej przerwanie, a także zmienił decyzję dotyczącą wywiezienia całej ludności i zniszczenia wsi. Ostatecznie zamordowano wszystkich odnalezionych we wsi Żydów (41 osób) oraz kilka osób, które próbowały uciec⁸. Według przekazów polskich⁹ mieszkańców podzielono na 2 grupy. W jednej znajdowali się mieszkańcy przeznaczeni do wywiezienia do obozu, a w drugiej osoby, które miały być wywiezione do innych miejscowości.

Po zaangażowaniu się mieszkańców Aleksandrowa w konspirację niepodległościową Niemcy przeprowadzili kolejne wymierzone w nich akcje. 10 lutego 1943 r. otoczyli całą wieś. Rozstrzelano pięć osób, dwie zostały ranne, a 280 zostało wywiezionych do obozu przejściowego w Zamościu.

W czasie tej akcji zginęło jednak 17 Polaków¹⁰, 41 Żydów¹¹ oraz jeden żołnierz sowiecki¹². Przynajmniej jedna osoba została ciężko ranna i jeszcze długo po wojnie leczyła skutki postrzelenia¹³. Przynajmniej część Żydów, po rozebraniu do bielizny, została przez Niemców puszczona wolno tylko po to, by można ich było zastrzelić w czasie ucieczki. Miejsce egzekucji i pochówku znajduje się za miejscowym wzgórzem na łąkach zwanych Sigły¹⁴. Przynajmniej jedna osoba ocalała z egzekucji, będąc przysypaną trupami i udając nieżywą. Niestety została ona zabita przez Niemców podczas jednej z kolejnych akcji pacyfikacyjnych¹⁵. Trudno jednak znaleźć informację o wspominanych po wojnie samolotach, które miały bombardować nie tylko Aleksandrów, ale i okoliczne wsie. Prawdopodobnie doszło tu do pomyłki z innym wydarzeniem¹⁶.

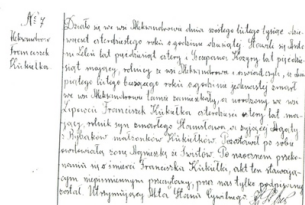
Represje roku 1943

Po zaangażowaniu się mieszkańców Aleksandrowa w konspirację niepodległościową, Niemcy przeprowadzili kolejne wymierzone w nich akcje. 10 lutego 1943 r. otoczyli całą wieś. Rozstrzelano pięć osób¹⁷, dwie zostały ranne, a 280 zostało wywiezionych do obozu przejściowego w Zamościu¹⁸.

Największa pacyfikacja miała miejsce na przełomie czerwca i lipca 1943 r.¹⁹ Akcja o kryptonimie Werwolf miała za zadanie wysiedlenie polskiej ludności cywilnej a na jej miejsce osadzenie ludności ukraińskiej i niemieckiej²⁰. I tak też się stało. Od wczesnego poranka żołnierze niemieccy otoczyli całą wieś i zgromadzili ludność w dwóch miejscach.

W czerwcu 1944 r. do Aleksandrowa wkroczyła kawaleria kałmucka Sonderführera Ottona Wierby („Dr. Dolla”). Miało to związek z akcjami przeciwpartyzanckimi Sturmwind I i Sturmwind II. Jej pobyt charakteryzowały liczne morderstwa i gwałty na ludności cywilnej.

Oczywiście były osoby, które uniknęły wywózki. Wśród nich był np. Józef Macocha z rodziną. Dzięki schronowi udało mu się przetrwać cały dzień, a następnie wyjechać wraz z rodziną do Lipowca²¹. Ostatecznie wywieziono niemal wszystkich polskich mieszkańców Aleksandrowa. Ci, co zdążyli się ukryć, do swoich domów w najbliższych miesiącach wrócić nie mogli. W czasie trwania akcji zginęło przynajmniej 25 osób, a około 100 gospodarstw zostało podpalonych i zniszczonych. Z samego Aleksandrowa wywieziono 444 osoby²². Aleksandrów został nie tylko zasiedlony ludnością ukraińską, ale także wzmocniono w nim posterunki żandarmerii niemieckiej oraz ukraińskiej policji. Taki posterunek znajdował się w byłych zabudowaniach Jana Fusiarsza (Aleksandrów III). Po sąsiedzku w zabudowaniach Józefa Ostasza znajdował się nowy areszt posterunkowy. Budynki były obsypane ziemią i wzmocnione na wypadek ataku z zewnątrz²³. Nie trwało to jednak długo. W październiku lub listopadzie 1943 r. Niemcy odpuścili nieudolną próbę ochrony Aleksandrowa i nowych mieszkańców, a do wsi wróciła grupa Polaków. Niemal natychmiast Ukraińcy wyjechali do swoich poprzednich miejsc zamieszkania²⁴.

W czerwcu 1944 r. do Aleksandrowa wkroczyła kawaleria kałmucka Sonderführera Ottona Wierby („Dr. Dolla”). Miało to związek z akcjami przeciwpartyzanckimi Sturmwind I i Sturmwind II. Jej pobyt charakteryzowały liczne morderstwa i gwałty na ludności cywilnej. Mieszkańcy Aleksandrowa w zdecydowanej większości poukrywali się w okolicznych lasach i schronach²⁵. Spalono przynajmniej kilka zabudowań²⁶.

***

Aleksandrów przez cały okres okupacji przeszedł kilka akcji pacyfikacyjnych. Łącznie spalono przynajmniej 113 gospodarstw, zamordowano 290 osób, zraniono 43 osoby, aresztowano 822 osoby, z czego 434 osoby wywieziono na roboty do Rzeszy²⁷.

¹ Należy także wspomnieć o spaleniu części Aleksandrowa we wrześniu 1939r. Było to skutkiem walk wojsk polskich i niemieckich w tej okolicy. Spłonęły wówczas niemal wszystkie zabudowania na tzw. „Górcie”, zob. Historia w krzyże wpisana. Małe obiekty sakralne i miejsca pamięci w gminie Aleksandrów, red. Elżbieta Swacha et al., Aleksandrów 2005, s. 16.

² J. Palikot, Aleksandrowski nieśmiertelnik. Imienny wykaz mieszkańców Aleksandrowa, ofiar wojny i okupacji z lat 1939-1946, s. 40.

³ M. Jabłońska, Historia wsi rodzinnej - Aleksandrów, praca dyplomowa napisana w Studium Wychowania Przedszkolnego, Szczeczeszyn 1980, s. 27.

⁴ Biblioteka Gminna w Aleksandrowie, Wspomnienia Franciszka Kwiatkowskiego, [w:] Relacje ustne świadków wydarzeń okresu II wojny światowej w miejscowości Aleksandrów, spisała B. Fusiarz.

⁵ Zginęli jeszcze Wawrzyniec Borowiec oraz Stanisław Szabat zob. J. Palikot, Aleksandrowski nieśmiertelnik, s. 22, 67.

⁶ W przypadku śmierci S. Adamowicza nie ma aktu zgonu tej osoby wskazujący na śmierć tego dnia. Wg informacji J. Palikota, zachowany dokument wskazuje datę 7 sierpnia 1942r. Być może jednak były 2 osoby o takich samych imionach i nazwiskach. Por. J. Palikot, Aleksandrowski nieśmiertelnik, s. 74; M. Jabłońska, Historia wsi rodzinnej - Aleksandrów..., s. 28.

⁷ W niektórych publikacjach cała pacyfikacja oraz towarzyszące jej mordy są datowane na 25 lipca 1942r. (ewentualnie pada informacja o dwóch różnych akcjach pacyfikacyjnych). Wspomina o tym J. Palikot, ale dokumentacja niemiecka jednoznacznie stwierdza, że data ta jest błędna., zob. J. Palikot, Aleksandrowski nieśmiertelnik, s. 75. Taką też informację podaje A. Skibińska, która powieła dwa mordy na ludności żydowskiej. Faktycznie nie ma żadnego dokumentu, który by potwierdzał zabicie 18 Żydów w dniu 25 lipca 1942 r. Autorka powołuje się tu na Rejestr Faktów i Zbrodni, a sam Rejestr na jedną z ankiet dot. okupacji, zob. A. Skibińska, Powiat biłgorajski [w:] „Dalej jest Noc - Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski”, red. B. Engelking i J. Grabowski, Warszawa 2018, s. 374; Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945. Województwo Zamojskie, Warszawa 1994, s. 11-12.

- ⁸ Einsatzbericht ueber Einsatz Aleksandrow am 7.8.42 etwa 15 klm suedostwaerts Bilgoraj (Raport z akcji w Aleksandrowie dn. 7.8.42 około 15 km na południowy wschód od Biłgoraja), Zamość, 8 sierpnia 1942, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie... k. 69; Einsatzbericht ueber Einsatz vom 6.8-8.8.42 im Raume Alexandrow (Raport z akcji w dn. 6.8-8.8.42 na obszarze Aleksandrowa), tamże, s. 71.
- ⁹ R. Januszczak, W gminie Aleksandrów, Krosno 2001, s. 18.
- ¹⁰ Zamordowani zostali wówczas: Szczepan Mazurek lat ok 55, Franciszek Burdzań I. 35, Piotr Bielak I. 44, Jan Gontarz I. 37, Józefa Budzyńskiego, Stanisław Adamowicz, Anastazja Psiuk, Andrzej Katarzyna Solak zob. Protokół przesłuchania Haliny Konarskiej z 02.04.1975, k. 12 oraz 08.04.1975r.; Pismo komendanta posterunku MO w Józefowie do OKBZH w Lublinie z dn. 04.11.1976, t. I, k. 15; Protokół przesłuchania Stanisława Szczura z 15.12.1976, t. I, k. 31, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie.... Wg danych zebranych przez J. Palikota, zginęła wówczas także Janina Pisklak, zob. tegoż, Aleksandrowski nieśmiertelnik, s. 57.
- ¹¹ Polacy wspominają o 36 zastrzelonych Żydach. Przynajmniej 3 osoby (małżeństwo oraz dziecko) pochodziły z Margola. Znany też personalia kilku pomordowanych Żydów: Ryfka i Hajka Gieca, Szymek s. Icka i jego dziecko, Giec Bejsuś, miejscowy handlarz (zabity podczas ucieczki), Szyja Brand, jego żona Łajka i czworo dzieci, Abram Brand jego żona i dwoje dzieci, Icek Zimberstain, jego żona i troje dorosłych dzieci (córka i 2 synów) zob. Protokół przesłuchania Katarzyny Kręt z dn. 11.12.1976r., t. I, k. 16; Protokół przesłuchania Władysława Osucha z 14.12.1976, t. I, k. 23; Protokół przesłuchania Stanisława Szczura z 15.12.1976, t. I, k. 33; Protokół przesłuchania Haliny Konarskiej z 17.02.1977, t. I, k. 50, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie....
- ¹² Przybył on do wsi wieczorem dnia poprzedniego szukając schronienia w stodole jednego z gospodarzy (Józefa Grochowicza). Niemcy odnaleźli go w stodole i zastrzelili na miejscu, zob. Protokół przesłuchania Karola Kapuśniaka z 15.12.1976, t. I, k. 36-38, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie....
- ¹³ Chodzi o Władysława Osucha, zob. Protokół przesłuchania Władysława Osucha z 14.12.1976, t. I, k. 23, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie....
- ¹⁴ Protokół przesłuchania Jana Petranka z 23.10.1975r., t. I, k. 7-8, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie....
- ¹⁵ Była to żona Szymka, zob. Protokół przesłuchania Władysława Osucha z 14.12.1976, t. I, k. 23, S.87/2007/Zn/Lu, śledztwo w sprawie....
- ¹⁶ Por. R. Januszczak, W gminie Aleksandrów, s. 18.
- ¹⁷ Zginął Piotr Bielak, zob. J. Palikot, Aleksandrowski nieśmiertelnik, s. 20.
- ¹⁸ R. Januszczak, W gminie Aleksandrów, s. 20.
- ¹⁹ J. Fajkowski, J. Religa, Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej 1939-1945, Warszawa 1981, s. 381.
- ²⁰ Więcej na ten temat zob. B. Ługowski, Struktura i działalność niemieckiego aparatu wysiedleńczego na Zamojszczyźnie, Studia Iuridica Lublinensia vol. XXVI, 3, 2017, s. 77-92; A. Jaczyńska, Sonderlaboratorium SS. Zamojszczyzna „Pierwszy Obszar Osiedleńczy w Generalnym Gubernatorstwie”, Lublin 2012; Z. Mańkowski, Hitlerowska akcja wysiedleń i osadnictwa na Zamojszczyźnie (model czy improwizacja), [w:] Przesiedlenia ludności przez III Rzeszę i jej sojuszników podczas II wojny światowej. Materiały z międzynarodowego kolokwium Zamość 17-20 października 1972, Lublin 1974; Z. Mańkowski, Między Wisłą a Bugiem 1939-1944. Studium o polityce okupanta i postawach społeczeństwa, Lublin 1978; H. Mielnik, Funkcjonowanie obozu w Zwierzyńcu ze szczególnym uwzględnieniem okresu od stycznia do sierpnia 1943 roku, Studenckie Zeszyty Naukowe, Tom 16, Numer 23 (2013) s. 219-232; Zamojszczyzna - Sonderlaboratorium SS, red. C. Madajczyk, t. 1-2, Warszawa 1977.
- ²¹ Biblioteka Gminna w Aleksandrowie, Wspomnienia Józefa Macochy, [w:] Relacje ustne świadków wydarzeń okresu II wojny światowej w miejscowości Aleksandrów, spisała B. Fusiarz.
- ²² M. Jabłońska, Historia wsi rodzinnej - Aleksandrów..., s. 30.
- ²³ Tamże, s. 32.
- ²⁴ B. Drożdźiel podaje datę 22 listopada 1943 r., zob. B. Drożdźiel, Zarys dziejów parafii pod wezwaniem św. Stanisława biskupa i męczennika w Górecku Kościelnym, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem ks. Dr Wiesława Galanta, Kolegium teologiczne w Zamościu 2009, s. 32-33; R. Januszczak, W gminie Aleksandrów, s. 22.
- ²⁵ B. Drożdźiel, Zarys dziejów parafii pod wezwaniem św. Stanisława ..., s. 32-33.
- ²⁶ R. Januszczak, W gminie Aleksandrów, s. 23.
- ²⁷ Tamże, s. 20.

COFNIJ SIĘ